

вимагає окремих досліджень, бажано, з “включеним спостереженням”, адже пропонуване в протестантських Церквах “нове життя по вірі” і є, як правило, усвідомлено прийнятним вільним вибором віруючих-протестантів або ж принаймні таким, що може бути осмислений чи переосмислений в дорослому віці.

Відзначимо, що спільною для значної кількості християн та шукаючих віру в Україні проблемою є проблема відповідального, конструктивного, як для себе і спільноти, користування в рамках тієї чи іншої релігійно-церковної традиції свободою в осмисленні й спрямуванні свого духовного життя. Очевидно, що це не просто справа часу, а це серйозний виклик якісного розвитку як особі, що стає на шлях реального воцерковлення чи пошуків Бога, так і всім Церквам. Зрілою відповіддю останніх може бути, зокрема, вдосконалення виховних зусиль, спрямованих на розширення можливостей віруючих в усвідомленому користуванні свободою вибору вчинків за вірою.

Релігійна свобода в Україні вже виявляє, в тому числі й для шукаючих дорогу до Храму, спроможність і специфіку суспільно значущого виховного потенціалу різних Церков, зокрема й місце в ньому визнання свободи особи та плекання свідомого конструктивного розпорядження нею. Оцінювати цей потенціал, при всіх оригінальних особливостях того чи іншого конфесійного духовного учительства, що можуть бути корисними для формування будівничих громадянського суспільства, варто, зокрема, з огляду на здатність конкретної Церкви формулювати свої настанови принципово - в основному та гнучко в актуальних умовах для пересічних сучасних людей, надавати їм ширший простір для самостійного обрання тієї чи іншої лінії поведінки, апелюючи при цьому до їх власної відповідальності. Відповідно виховані особи здатніші до самостійних, відповідальних, конструктивних вчинків, а отже, більш готові плідно розпоряджатися власною свободою й поважати свободу інших, що необхідно для розбудови громадянської спільноти демократичного суспільства.

Ю.Решетніков* (Київ, Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Одним із здобутків молодшої української демократії є релігійна свобода. В цьому проявилось розуміння того, що релігія та релігійність є одним з наріжних каменів суспільного життя особистості, соціальних груп та суспільства в цілому. І особистості, і соціальні групи, будучи носіями певних релігійних ідей, не живуть у вакуумі, а в контакті один з одним, створюючи полірелігійне суспільство. При цьому їхні релігійні інтереси тим чи іншим чином перетинаються, що викликає необхідність правового регулювання релігійної сфери, правового закріплення відповідних прав та обов'язків стосовно інших. Саме ступінь осмислення державою релігійних прав її громадян, закріплення цих прав, урегульованості питань релігійної сфери є одним з показників демократичності та цивілізованості тієї чи іншої держави.

На сьогоднішній день свобода буття релігії розглядається у демократичних суспільствах як одна з головних свобод людини. Таке розуміння знайшло своє відображення й у міжнародних документах, визнаних значною кількістю країн, в тому числі й Україною.

Баптисти послідовно сповідують розуміння свободи як однієї з вищих фундаментальних цінностей людського буття. Вільям Естеп, відомий церковний історик Америки, зауважує: “Бути баптистом – це значить вірити в релігійну свободу. Перші баптисти розуміли релігійну свободу як поняття, що має глибокі коріння в Писанні” [Religion Freedom. Foundations of Baptist Heritage. Nashville, TN, 1989. – p. 1]. Баптисти були першими, хто почали захищати повну релігійну свободу в Англії. В 1612 році Томас Хелвіс, керівник першої баптистської церкви в Англії, надрукував першу роботу англійською

* Проректор з навчальної та наукової роботи Київського християнського університету, к.філос.н.

мовою, в якій чітко виклав принципи релігійної свободи, і послав її королю Якову з рукописною припискою, в якій він зауважував, що король також є звичайною людиною і не має права встановлювати духовні закони: релігійна свобода однаково належить всім. Ця сміливість коштувала йому життя: він помер у в'язниці в 1616 р.

Загальновідомим фактом є той, що євангельські християни-баптисти завжди і за всіх умов відстоювали свободу совісті для всіх людей, незалежно від національності, раси і віросповідання. В брошурі, яка розповідала про євангельських християн-баптистів в роки перебудови, говорилося: “Кожна людина відповідальна за свої переконання тільки перед Богом. “Бог є свобода і дає свободу, – писав М.Бердяєв, – Він не спонукає Себе визнавати.” Ось чому баптисти нікого ніколи не переслідували за переконання...” [Евангельские християне-баптисты. Сохранившие верность евангелию. - М., 1992. – С. 5].

Українська держава в цілому розуміє важливість релігійної сфери та її урегульованості для громадського життя та побудови демократичного суспільства. Це розуміння реалізується у прийнятих законах та інших правових актах, що тим чи іншим чином окреслюють права громадян у контексті їх ставлення до релігії, регулюють діяльність релігійних організацій. Але реалізація законів чи правових актів, прийнятих вищими органами державної влади, на практиці залежить від сумлінності конкретних чиновників, а то й від їх особистої позиції. Особливо там, де закон, через свою недосконалість, дає простір для тлумачення і диференційованого застосування. Це якраз значною мірою й визначає реальний стан релігійної свободи в Україні.

Що стосується практики реалізації законів, які регламентують релігійну сферу, то прямих порушень закону практично не зустрічається, в той же час зустрічається безліч непрямих порушень, переважно пов'язаних з особистими позиціями керівництва державних органів або навіть й рядових чиновників. На жаль, існує багато випадків упередженого ставлення з боку представників місцевої влади до тих чи інших конфесій, що призводить до привілейованого становища якоїсь конфесії та певного обмеження діяльності інших.

Може найбільш значущим залишається порушення принципу, прямо записаного в підписаних Україною міжнародних деклараціях, згідно з яким батьки мають право на освіту своїх дітей згідно зі своїми переконаннями. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 19 грудня 1966 року (ст. 3 п. 3) передбачає, що батьки та опікуни вільні обирати для своїх дітей не лише державні школи, але й інші, які відповідають мінімуму вимог до освіти, встановленому державою, та забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей згідно зі своїми переконаннями [Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. - М., 1990. - С. 20]. Те ж саме говорить й у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 року [Там само. - С. 32]. Згідно з Законом про освіту, остання в Україні носить світський характер [Ст.6 Закону]. Стаття ж 9 того ж Закону вказує, що заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви /релігійних організацій/, мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями.

Але світський характер освіти на практиці, як і раніш, означає її атеїстичну спрямованість, в тому числі в школах продовжується безальтернативне вивчення теорії еволюції та відповідної теорії походження людини. В той же час програми з деяких предметів, особливо з українознавства та валеології, зазнали впливу певних релігій. Також, на жаль, реальна обстановка в багатьох державних загальноосвітніх школах зовсім не сприяє моральному та духовному вихованню молоді. Усе це змушує віруючих батьків думати про якусь альтернативу державній школі.

Деякі релігійні організації зараз намагаються відкрити загальноосвітні школи, в яких би викладання та виховання будувалось би на певних релігійних цінностях. Але існуючі загальноосвітні школи, засновниками яких є релігійні організації або окремі громадяни, сповідуючі ту чи іншу релігію, в більшості випадків знаходяться у нелегитимному становищі, причому їх відкриття практично знов-таки залежить від позиції керівництва обласного відділу народної освіти. Проблема полягає у відсутності законодавчої розробки даного питання. Діюче ж законодавство дає формальний привід для відмови в реєстрації вказаних шкіл, оскільки ст.19 Закону про освіту, перераховуючи підстави створення закладів освіти /соціально-економічні, національні, культурно-освітні потреби/, не називає

серед них потреби, пов'язані з релігійними переконаннями батьків. Саме на це й посилаються противники відкриття загальноосвітніх шкіл на релігійній основі.

Мабуть найбільш видимою діяльністю релігійних організацій як елементів суспільства є благодійницька діяльність. В деяких випадках релігійні організації фактично виконують функції певних державних органів, займаючись допомогою малозабезпеченим верствам населення, створюючи притулки для безпритульних дітей, займаючись патронажем осіб похилого віку, відкриваючи табори для відпочинку дітей та молоді, лікарні та реабілітаційні центри для нарко- та алкогольнозалежних. В той же час ця діяльність не завжди знаходить належне розуміння та сприяння з боку держави. Так, не дуже продумана податкова політика щодо благодійництва, відповідне митне законодавство (оподаткування благодійної допомоги, стягнення мита з гуманітарної допомоги, що поступає з-за кордону) призвели до певного скорочення благодійницької діяльності релігійних організацій, до того, що деякі з них, що до того активно надавали допомогу малозабезпеченим, були вимушені відмовитись від цієї діяльності. Навряд чи з цього виграла як держава, так й суспільство.

На жаль, останнім часом стали помітними спроби обмежити свободу релігії в Україні на законодавчому рівні. Переважно, ці спроби пов'язані з бажанням обмежити діяльність протестантських громад, більш активних у своїй діяльності, ніж так звані «традиційні» церкви, зафіксувати певний «статус-кво» у релігійній сфері. В той же час слід зазначити, що ці спроби зазіхають на наріжні права та свободи громадян, прямо зафіксовані у правових актах, визнаних Україною, та гарантовані українським законодавством. Так, у законопроекті «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», внесеному на розгляд Верховної Ради 1 липня 2002 року із визначення права на свободу совісті та віросповідання, що міститься у статті 4 законопроекту, порівняно з діючим законом випали деякі суттєві складові поняття свободи совісті, а саме право змінювати релігію, вільно розповсюджувати свої переконання. Таким чином, нова формулювання відкриває широкі можливості для звинувачення релігійних організацій, що займаються активною проповідницькою діяльністю, у прозелітизмі. Звичайно, що це відповідає інтересам певних церков. В той же час відсутність права змінювати релігійні переконання нагадує ситуацію дореволюційного періоду, коли, згідно з офіційною точкою зору, росіянин чи українець не міг бути кимось іншим за своїм віросповіданням крім як православним, а законодавство забороняло відхід від православ'я, караючи тих, хто вирішив змінити свою релігійну належність, а також винних у так званому «зведенні з православ'я» [Красножен М. Иноверцы на Руси. - Юрьев, 1900. - С. 68-69]. Зазначимо, що тисячі євангельських віруючих у кінці XIX - на початку XX сторічч були засуджені до ув'язнення та заслання на цих підставах. Вважаємо, що сучасні закиди на адресу протестантських спільнот з боку деяких «традиційних» церков можна з'ясувати, по-перше, тим, що протестантські громади за своєю динамікою росту серйозно випереджають названі церкви, а по-друге, наявністю, особливо у православ'я, великої кількості невоцерковлених громадян, які вважаються такими, що належать до тієї чи іншої церкви не за своїм особистим свідомим вибором, який відповідно проявляється в їхньому релігійному житті, а за своїм походженням чи традицією. Саме їх свідоме воцерковлення в іншій релігійній громаді й розглядається як «прозелітизм».

З іншого боку, прозелітизм є наслідком здорової конкурентної боротьби у релігійному середовищі. Діяльність будь-якої релігійної громади безперечно передбачає прозелітизм як наслідок проповіді свого вчення, з іншого боку, жодна з релігійних організацій не розглядає в якості прозелітизму перехід до неї з інших конфесій. Взагалі, активність існування цього явища напряму пов'язана з тим, наскільки вірні знаходять задоволення своїх релігійних потреб у своїх церквах. Тобто наявність прозелітів свідчить про те, що ці люди чогось не знайшли в своїх старих релігійних громадах, а це змушує переносити акцент з критики інших на необхідність аналізу стану своєї релігійної організації та пошуку шляхів покращання її діяльності. Зазначимо, що наявність прозелітів є наслідком свободи совісті, наслідком реалізації права кожної людини на вільний вибір своєї релігійної належності та її зміну.

Також необхідно відзначити, що таке формулювання поняття свободи совісті прямо суперечать ст. 18 Загальної Декларації прав людини, яка закріплює право на свободу думки,

совісті і релігії, що включає “свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів”, а також аналогічній статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод.

На обмеження темпів зростання кількості релігійних організацій в Україні направлена й стаття 15 законопроекту, яка передбачає збільшення необхідної для державної реєстрації релігійної організації кількості засновників з 10 до 25. Цікаво, що радянське законодавство визначало 20 засновників, діючий закон встановлює їх 10. Таким чином, зазначене положення є безперечно кроком назад не тільки в порівнянні з діючим законодавством, але й в порівнянні з радянським часом. Слід зазначити, що це положення викликало гостру критику з боку представників усіх протестантських конфесій. Хоча законопроект дозволяє релігійним громадам існувати без реєстрації, але всім зрозуміло, що наведене положення серйозно ускладнить існування невеликих громад, оскільки позбавить їх права на оренду приміщень для богослужінь, земельних ділянок для будівництва тощо. Пояснення ж цього збільшення бажанням покласти край поширенню деструктивних сил, реєстрації комерційних структур під виглядом релігійних організацій є не дуже серйозним, оскільки існує цілий ряд державних органів (прокуратура, органи безпеки тощо), до функцій яких відноситься спостереження в тому числі й за діяльністю релігійних організацій, недопущення їхньої протиправної діяльності, діюче законодавство містить відповідні положення. До функцій Державного комітету у справах релігій відноситься й проведення у необхідних випадках релігієзнавчої експертизи релігійних організацій, що реєструються, перевірка відповідності їхніх віросповідних положень та практики діючому законодавству. З іншого боку, вказане законоположення здібно ускладнити діяльність саме законослужняних протестантських спільнот, але ж ніяк не деструктивних організацій чи, скажімо, комерційних, оскільки це навряд чи складе проблему знайти необхідну для реєстрації кількість людей.

На обмеження діяльності релігійних організацій зорієнтований і зміст ст. 22, яка передбачає, що богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталях, інтернатних установах для громадян похилого віку та інвалідів, установах кримінально-виконавчої системи проводяться на прохання осіб, які перебувають в них, в той же час як діючий закон зазначає, що вказані обряди та церемонії можуть проводитися як на прохання осіб, які перебувають в даних установах, так й за ініціативою релігійних організацій.

Виходячи із зазначеного, а також проаналізувавши інші положення вказаного законопроекту, можна зробити висновок, що даний проект має обмежувальний характер, який не відповідає курсу України на побудову демократичної держави з реальним забезпеченням свободи совісті та свободи релігії.

У даному контексті слід розглядати й створення у Верховній Раді міжфракційного депутатського об'єднання на підтримку канонічної Української Православної церкви. Фактично, це можна розцінювати як спробу ревізувати Конституцію України, діюче законодавство у частині закріплення рівноправ'я релігійних організацій шляхом надання привілеїв якійсь окремій релігійній організації. Тобто це є відходом від демократичних орієнтирів розвитку України, а подібні настрої тих, хто повинен якраз сприяти втіленню конституційних положень у життя, викликають здивування. В той же час УПЦ у юрисдикції Московського патріархату складає лише 36 відсотків від загальної кількості релігійних громад в Україні [Релігійна панорама.- 2001.- №3.- С.57]. Зазначимо, що лише християнських течій в Україні існує 75 [Релігійна панорама.- 2002. - № 3.- С. 41-45].

Згадаємо, що у дореволюційний час Російська Православна церква вже мала статус єдиної панівної. Панування Православної церкви було закріплене в законодавстві: “Найпершою та панівною в Російській Імперії вірою є Християнська Православна Кафолична Східного сповідання” [Свод законів Российской империи.- СПб., 1890.- Ч.1.- Т.1: Основн. законы.- С. 40]. М.Красножон дає досить яскраву картину «віротерпимості» по-російськи: “В Московській державі православна віра завжди була панівною; послідовники усіх інших вір були лише терпимі, з тією обов'язковою умовою, щоб вони не порушували прав панівної церкви та й не зводили у свою віру православних” [Красножен

М. Вказана праця. - С. 68-69]. Більш того, як вже зазначалося, згідно з офіційною точкою зору, що знаходила своє відображення у законодавстві, росіянин чи українець не міг бути кимось іншим за своїм віросповіданням крім як православним.

Бажання надати привілейованого статусу православній церкві пояснюється її внеском у духовне формування українського народу. У заяві щодо створення даного об'єднання його ініціатори визнають «православ'я, як релігію під впливом якої формувалась державність, духовність, менталітет та національна свідомість українського народу, пам'ятаючи про відповідальність перед народом України», а також висловлюють свою переконаність в тому, «що без всебічної підтримки Української Православної Церкви, відродження традиційних духовних цінностей неможливий розвиток країни, її духовного, економічного та соціального потенціалу» [Заява про створення міжфракційного депутатського об'єднання на підтримку канонічної Української Православної Церкви від 19 червня 2002 р.].

Не беручи під сумнів вплив православ'я у минулому на формування духовності українського народу, зазначимо однак, що цей внесок, та вплив, що мала у минулому дана церква є дещо неоднозначними. Як це відзначається навіть православними дослідниками, офіційне православ'я у ХІХ ст. переживало свою кризу [Див.: Рождественский А. Южнорусский штундизм.- СПб., 1889; Маргаритов С. История русских мистических и рационалистических сект.- Симферополь, 1910]. Багатьма дослідниками у той період відзначається релігійний та моральний занепад, який не тільки панував серед простого народу, але мав свої корені у неналежній поведінці священиків [Див.: Рождественский А. Вказана праця. - С. 32-33]. Релігійні розпорядження та обряди виконувались формально, духовенство було далеке від моральної досконалості. Серед мас набули розповсюдження різного роду марновірства. Це було пов'язане й з дуже низьким рівнем освіти населення та таким же рівнем життя взагалі. Занепад у моральній сфері досягав крайніх меж. До цього треба додати ще й те, що богослужіння в православних церквах проводилось на церковно-слов'янській мові, майже незрозумілій для парафіян. Також еволюціонує й ставлення рядових православних мирян з числа селянства до свого духовенства - на зміну відносинам поваги приходить почуття соціальної неприязні, недовіри, а в деяких випадках й відвертої ворожості [П.Л-в. Матеріали для історії виникнення і розповсюдження штунди на юге России // Киевская Старина. - 1884. - № 11. - С. 506]. Хоча слід зазначити, що таке ставлення до священика в той час загалом ще не переносилось на саму релігійну віру [Див.: Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. - К., 1997. - С. 217].

Певним показником виховної ролі Російської Православної церкви у формуванні народу та його духовності, її відповідності народному духові є ставлення цього самого народу, принаймі доволі значної його частини, до цієї церкви у часи громадянської війни та після неї. Не якісь іновірці, що прийшли з далеких країн, руйнували церкви в українських містах та селах, а ті, хто зовсім ще недавно причащався святих таїнств у православних храмах. Як зазначив єпископ Полтавський і Кременчуцький Филип, виступаючи на міжнародній конференції «Освіта та сім'я у посткомуністичних суспільствах», «ми звикли ідеалізувати старовину, ідеалізувати «Русь православну» і дореволюційне духовне виховання. Між тим саме дореволюційна школа виховала богоборців - «героїв» 1917 і подальших років» [К.Гудзик. «Ні скепсис, ні легковір'я не мають кордонів...» // «День». - 2002. - № 171. - С. 1].

Історія свідчить, що ніколи не було на українських землях часів, коли б Православна церква сформувала в масі своїй високоморальну націю, яка б керувалася у житті виключно християнськими чеснотами. Навіть незважаючи на панівний стан Православної церкви не можна назвати такий час, коли б у суспільстві існувала одностайність у питаннях віри, коли б світогляд багатьох людей не був би плодом впливу різних світоглядних ідеологій, релігій, поєднанням взаємно суперечних релігійних компонентів.

Впадає в вічі те, що більшу частину даного депутатського об'єднання складають представники Комуністичної партії. Про доволі химерне поєднання Комуністичної партії та Православної церкви Московського патріархату вже говорилося неодноразово. Не викликає жодних сумнівів, що мова йде про боротьбу за електорат, а також певною ідейною базою такого поєднання виступають проросійські та проімперські настрої притаманні як

представникам партії так й представникам даної церкви. Однак зазначимо, що мова також повинна йти й про незнання речниками партії своєї історії. Боротьба за свободу совісті у Російській імперії, за відокремлення церкви від держави завжди були частиною політичних вимог більшовиків. Відомо, що наприкінці минулого - на початку цього століття більшовики підтримували саме сектантів як жертв репресивної політики щодо них з боку державної влади та поєднаної з нею Православної церкви. Хоча і тоді розмови про тяжке становище різновірців мотивувалися не дійсним співчуттям до них, а тактикою політичної боротьби, саме бажанням залучити їх до своїх лав.

З іншого боку, бажання надати православ'ю привілейованого статусу обґрунтовуються його «традиційністю» для релігійного поля України. Але що таке «традиційність»? Наскільки вона пов'язана з терміном існування тієї чи іншої конфесії в даній країні? Який термін існування необхідний для визнання тієї чи іншої конфесії традиційною: п'ятдесят років, сто п'ятдесят, п'ятсот, тисяча? Зазначимо, що з погляду «традиційності» єдино традиційним для України є язичество, а традиційність Української Греко-Католицької Церкви, Української Автокефальної Православної Церкви, Української Православної Церкви - Київський патріархат викликає певні сумніви, особливо якщо пригадати, що дві останні церкви існують в Україні набагато менше багатьох протестантських угруповань, в тому числі баптистів та адвентистів.

Таким чином ми можемо бачити не тільки наявність певних проблем у законодавчому регулюванні діяльності релігійних організацій, але й деякі негативні тенденції щодо зменшення релігійної свободи та рівноправ'я релігійних організацій. Релігійна свобода не тільки відкриває нові можливості для релігійних організацій, але й робить їм певний виклик. З одного боку, вона спонукає їх поширювати свою місію та служіння, з іншого, зобов'язує їх самостійно, без державної підтримки боротися за душі. Релігійна свобода, як невід'ємний елемент демократії, забороняє будь-яке упривілейовування будь-яких релігійних організацій. Вони повинні бути рівними. Їхнє виживання і майбутнє поширення мають залежати від переконливості їхньої проповіді, від віри їхніх послідовників, а не від державного примусу. А це змушує їх нарощувати свою щирість і стійкість [Див.: Дж.Вітті, мол. Християнство і демократія у глобальному контексті // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. – Т. 1. – Львів: Свічадо, 2000. – С. 52].

С.Свистунов* (Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ МУСУЛЬМАНСЬКО-ХРИСТІЯНСЬКОГО ДІАЛОГУ?

Про необхідність мусульмансько-християнського діалогу заговорили у світі лише після глобального теракту 11 вересня 2001 р. До того часу, поки провідна сила не зустрине активний опір, таких ідей у її колах, як правило, не виникає. До того часу у нашому глобальному світі діяла і керувала відносинами груба цинічна сила. Вона, як бачимо, не привела до справедливості у світі.

Як знайти істину, або хоча б порозуміння між мусульманами і християнами? Потрібен діалог. Але на якому рівні: територіальній громади, країни чи світового суспільства? Між певними церквами чи течіями або громадськими і політичними організаціями?

Що представляє собою суб'єкт діалогу? Чи можливо домовитись і жити у добросусідстві християнам і мусульманам в Україні при тому, що на світовому рівні буде існувати протистояння і конфронтація? Як впливають світові (іноземні) релігійні центри на мусульманські і християнські церкви в Україні?

В Україні час від часу проводять круглі столи і симпозиуми, різні зустрічі, під час яких йдуть досить плідні бесіди із окремих питань взаємовідносин певних релігійних і

* Старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.